

Llywodraeth Cymru
Welsh Government

Rheoli Newid i Barciau a Gerddi Hanesyddol Cofrestredig yng Nghymru

RHEOLI

Mai 2017

 Cadw

Datganiad o Ddiben

Mae Rheoli Newid i Barciau a Gerddi Hanesyddol Cofrestredig yng Nghymru yn ategu Polisi Cynllunio Cymru¹ a Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol.²

Mae Rheoli Newid i Barciau a Gerddi Hanesyddol Cofrestredig yng Nghymru yn nodi egwyddorion cyffredinol i'w dilyn wrth ystyried newidiadau a all gael effaith ar barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig. Mae'n egluro statws y gofrestr o barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru a'i lle yn y system gynllunio, yn cynnwys rolau a chyfrifoldebau perchenogion, awdurdodau cynllunio lleol, cymdeithasau amwynderau a Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol Llywodraeth Cymru (Cadw). Er bod y gofrestr yn statudol, nid yw'r broses gofrestru yn cyflwyno unrhyw gyfundrefnau caniatâd newydd.

Mae'r canllaw arfer gorau hwn wedi'i anelu'n bennaf at berchenogion parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, ac asiantiaid sy'n gweithredu ar eu rhan, er mwyn eu helpu i ddeall goblygiadau bod yn berchen ar barc neu ardd hanesyddol sy'n gofrestredig a rheoli newidiadau sy'n effeithio arno/arni. Dylai hefyd helpu perchenogion ac asiantiaid i ystyried *Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy (Egwyddorion Cadwraeth)*³ Cadw er mwyn cyflawni newid sensitif o ansawdd uchel.

Gall perchenogion a rheolwyr ddefnyddio Rheoli Newid i Barciau a Gerddi Hanesyddol Cofrestredig yng Nghymru hefyd fel canllaw arfer gorau er mwyn gofalu am safleoedd cofrestredig. Mae'r egwyddorion a'r arferion hefyd yn berthnasol i'r holl barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru, p'un a ydynt yn gofrestredig ai peidio.

Dylai awdurdodau sy'n gwneud penderfyniadau hefyd ddefnyddio'r canllawiau hyn ochr yn ochr â *Pholisi Cynllunio Cymru, Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol ac Egwyddorion Cadwraeth* wrth ystyried effaith ceisiadau cynllunio unigol ar barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, a'u lleoliadau.

Sylwer, er nad yw'r gofrestr statudol yn dod i rym tan 2022, fod dogfen Rheoli Newid i Barciau a Gerddi Hanesyddol Cofrestredig yng Nghymru wedi cael ei chyhoeddi ymlaen llaw er mwyn helpu perchenogion ac asiantiaid i ddeall nad yw cofrestru yn gosod unrhyw gyfyngiadau ychwanegol a deall y ffordd orau o ofalu am eu parc neu ardd hanesyddol sy'n gofrestredig.

Llywodraeth Cymru
Welsh Government

Llywodraeth Cymru
Y Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol (Cadw)
Plas Caeriw
Uned 5/7 Cefn Coed
Parc Nantgarw
Caerdydd CF15 7QQ
Ffôn: 03000 256000
E-bost: cadw@cymru.gsi.gov.uk

Cyhoeddwyd gyntaf gan Cadw yn 2017
ISBN Digidol 978 1 4734 8705 5

OGL © Hawlfraint y Goron 2017, Llywodraeth Cymru, Cadw, ac eithrio lle nodir yn whanol. WG26922

Cadw yw gwasanaeth amgylchedd hanesyddol Llywodraeth Cymru, yn gweithio i sicrhau amgylchedd hanesyddol hygyrch a ddiogelir yn dda i Gymru.

Mae'r ddogfen hon ar gael hefyd yn Saesneg.

This document is also available in English.

Llyn y clawr: Mae Parc Tredegar, Casnewydd, yn barc hanesyddol cofrestredig gradd II* (© Hawlfraint y Goron (2017), Croeso Cymru).

Cynnwys

Ffeithiau Cyflym

Cyflwyniad

I Diogelu Parciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru

- 1.1 Beth yw'r Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru?
- 1.2 Beth yw'r Meini Prawf ar gyfer Cofrestru?
- 1.3 Sut y caiff Parciau a Gerddi Hanesyddol eu Hychwanegu at y Gofrestr?
- 1.4 A Allaf Ofyn am Adolygiad?
- 1.5 A fydd y Ffaith fy mod ar y Gofrestr yn Cyfyngu ar yr hyn y Gallaf ei Wneud?
 - 1.5.1 Awdurdodau Cynllunio Lleol
 - 1.5.2 Gwneud Cais am Ganiatâd Cynllunio
- 1.6 Ystyriaethau Eraill
 - 1.6.1 Caniatâd Adeilad Rhestredig
 - 1.6.2 Caniatâd Heneb Gofrestredig
 - 1.6.3 Dynodiadau Eraill

2 Rheoli eich Parc neu'ch Gardd Hanesyddol sy'n Gofrestredig yng Nghymru

- 2.1 Deall Arwyddocâd eich Parc neu Ardd Hanesyddol sy'n Gofrestredig
- 2.2 Rheoli Newid i'ch Parc neu Ardd Hanesyddol sy'n Gofrestredig

2.3 Arfer Rheoli Da

- 2.3.1 Lleoliad
- 2.3.2 Golygfeydd
- 2.3.3 Archaeoleg
- 2.3.4 Cynllun
- 2.3.5 Mynedfeydd a Llwybrau
- 2.3.6 Nodweddion Ffiniau Hanesyddol
- 2.3.7 Adeiladau ac Addurniadau mewn Gerddi
- 2.3.8 Nodweddion Dŵr
- 2.3.9 Planhigion
- 2.3.10 Dogfennu a Chofnodi

3 Newid yn yr Hinsawdd

4 Cyfleoedd Eraill

- 4.1 Cyllid
- 4.2 Addysg a Sgiliau Treftadaeth
- 4.3 Mynediad i'r Cyhoedd

Cyfeiriadau

Rhagor o Wybodaeth

Cysylltiadau

Ffeithiau Cyflym ↵

- 1** Gall dealltwriaeth dda o arwyddocâd eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestrdig helpu i lywio eich cynigion ar gyfer newid er mwyn sicrhau eich bod yn gallu cadw'r hyn sy'n arbennig am y parc neu'r ardd.
- 2** Mae parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig yn adnodd cyfyngedig i'w drysori a'i ddiogelu ar gyfer cenedlaethau'r dyfodol.
- 3** Gall newid fod yn ddymunol neu'n angenrheidiol, ond mae angen ei reoli'n dda.
- 4** Gall deall eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestrdig eich helpu i leihau unrhyw niwed a manteisio i'r eithaf ar newidiadau er mwyn gwarchod a gwella'r parc neu'r ardd.
- 5** Efallai y bydd yn rhaid addasu eich dull o reoli eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestrdig oherwydd effeithiau newid na ellir ei osgoi, fel effaith newid yn yr hinsawdd.

Cyflwyniad ↵

Mae parciau a gerddi hanesyddol yn rhan o hunaniaeth genedlaethol Cymru. Maent yn cyfoethogi gwedd a phatrwm ein tirweddau ac yn ffurfio cofnod gwerthfawr o newid cymdeithasol, diwylliannol ac economaidd. Mae llawer ohonynt yn cynnig gwerth cadwraeth eithriadol ar gyfer bywyd gwyllt yn ogystal â chyfleoedd hamdden i'r cyhoedd, sy'n cyfrannu at les cymunedau lleol a'n heconomi drwy dwristiaeth, ac yn helpu i gyflawni'r nodau a nodir yn Neddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015.⁴ Fel rhywbeth sy'n rhoi mwynhad a chyfleoedd dysgu, a rhwydwaith gwerthfawr o fannau gwyrdd, mae gan ein parciau a'n gerddi hanesyddol ran bwysig i'w chwarae i adeiladu Cymru sy'n fwy iach a gwyrdd.

Mae Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016⁵ yn gosod dyletswydd statudol ar Weinidogion Cymru i lunio a chynnal cofrestr o barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru. Mae hyn yn golygu bod eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig nid yn unig yn bwysig ichi, ond mae hefyd yn bwysig i'ch cymuned leol ac i dreftadaeth ddiwylliannol Cymru.

Nid yw'r broses gofrestru statudol yn cyflwyno unrhyw gyfundrefnau caniatâd newydd. Bydd parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, a'u lleoliadau, yn parhau i gael eu diogelu drwy'r system gynllunio. Mae hyn yn golygu bod awdurdodau cynllunio lleol yn ystyried parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig a'u lleoliadau wrth baratoi cynlluniau datblygu lleol ac wrth wneud penderfyniadau cynllunio.

Diben cofrestru yw gwarchod a diogelu nodweddion hanfodol parciau a gerddi hanesyddol, ond nid oes angen i hyn fod yn rhwystr rhag newid. Er bod eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig yn ased gwerthfawr ac unigryw, mae'n debyg ei bod eisoes wedi newid dros amser, ac efallai y bydd angen ichi ei newid ymhellach. Mae a wnelo cadwraeth â rheoli newid yn ofalus. Mae hyn yn golygu dod o hyd i'r ffordd orau o ddiogelu a gwella nodweddion arbennig eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig fel y gall cenedlaethau'r presennol a'r dyfodol werthfawrogi a mwynhau'ch parc neu'ch gardd.

I. Diogelu Parciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru ↵

Mae parciau a gerddi hanesyddol yn adnodd bregus a chyfyngedig y gellir ei niweidio neu ei golli'n hawdd. Mae'n bwysig codi ymwybyddiaeth o'u harwyddocâd ac annog y sawl sy'n ymwneud â'r gwaith o'u rheoli i'w trin fel mannau gwerthfawr a nodedig. Mae hyn yn cynnwys perchenogion, asiantiaid, awdurdodau cynllunio lleol a Llywodraeth Cymru. Hyd yn oed os nad yw eich parc neu ardd hanesyddol yn gofrestredig, gall fod iddo/iddi werth hanesyddol o hyd.

1.1 Beth yw'r Gofrestr o Barciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru? ⇐

Mae'n ddyletswydd statudol ar Weinidogion Cymru i lunio a chynnal cofrestr gynhwysfawr o barciau a gerddi hanesyddol sydd o ddiddordeb hanesyddol arbennig yng Nghymru. Yn ymarferol, rydym ni — Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol Llywodraeth Cymru (Cadw) — yn cyflawni'r dyletswyddau hyn ar ran Gweinidogion Cymru. Gellir ychwanegu safleoedd at y gofrestr neu eu tynnu oddi arni a gellir diwygio cofnodion safleoedd. Mae'r wybodaeth ar y gofrestr yn sicrhau sail ar gyfer rheoli newid mewn modd cynaliadwy, yn bennaf drwy'r system gynllunio.

Cyhoeddwyd y gofrestr o barciau a gerddi hanesyddol yng Nghymru gyntaf mewn chwe chyfrol sirol rhwng 1994 a 2002 fel rhan o'r *Gofrestr o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig*. Cyhoeddwyd cofrestr ategol o 14 o safleoedd ychwanegol yn 2007. Ers y dyddiad hwnnw, mae cofnodion newydd wedi'u nodi a bellach, mae bron i 400 o safleoedd ar y gofrestr.

Mae'r safleoedd ar y gofrestr yn amrywio o ran eu dyddiad o'r cyfnod canoloesol i ganol yr ugeinfed ganrif. Maent yn amrywio o ran arddull, o barciau ceirw canoloesol, parciau ffurfiol a pharciau tirwedd, i ffermydd model, tirweddau ysbytai, mynwentydd, gerddi trefol a pharciau cyhoeddus. Ceir cyflwyniad da i hanes cronolegol parciau a gerddi yng Nghymru yn *The Historic Gardens of Wales*.⁶

Er bod ystadau gwledig yn cyfrif am ran fawr o'r gofrestr, yr hyn sy'n uno pob parc a gardd hanesyddol sy'n gofrestredig yw eu gwerth eithriadol i Gymru. Mae pob un ohonynt yn ffynhonnell wybodaeth unigryw am y gorffennol: mae i bob parc a gardd hanesyddol sy'n gofrestredig hanes unigryw. Efallai eu bod yn cynnwys tystiolaeth werthfawr ynghylch sut a ble y cawsant eu creu, sut y cawsant eu defnyddio, a sut maent wedi newid dros amser.

Bydd gwybodaeth ddiweddar am bob parc a gardd hanesyddol sy'n gofrestredig ar gael i'r cyhoedd yn Cof Cymru — cofnod ar-lein Cadw o asedau hanesyddol Cymru.⁷

1.2 Beth yw'r Meini Prawf ar gyfer Cofrestru? ⇐

Ychwanegir parciau a gerddi hanesyddol at y gofrestr pan nodir eu bod o ddiddordeb hanesyddol arbennig a phan fyddant yn bodloni o leiaf un o'r meini prawf canlynol:⁸

- yn dangos rhyw agwedd benodol ar hanes gerddi, parciau, tiroedd wedi'u cynllunio, tirweddau addurniadol wedi'u cynllunio a mannau hamdden, neu hanes garddio, tirweddu addurniadol neu arddwriaeth
- bod ganddynt gysylltiadau hanesyddol pwysig (er enghraifft, ag unigolyn neu ddigwyddiad penodol)
- bod ganddynt werth fel grŵp ag adeiladau neu dir arall a bod y gwerth grŵp ei hun o ddiddordeb hanesyddol; er enghraifft, efallai eu bod yn lleoliad hanesyddol ar gyfer adeilad o ddiddordeb hanesyddol.

Gall parciau hanesyddol cofrestredig fod yn:

- erddi
- parciau
- tiroedd wedi'u cynllunio
- tirweddau addurniadol wedi'u cynllunio
- mannau hamdden

Weithiau, gall cofrestriad gynnwys adeiladau, dŵr neu dir gerllaw neu gyfagos.

Mae pob cofnod yn y gofrestr yn cynnwys map sy'n nodi maint yr ardd neu'r parc, a golygfeydd o bwys (gweler adran 2.3.2). Mae'r ffin yn pennu'r holl ardal yr ystyrir ei bod o bwys ac mae'n seiliedig ar ein gwaith ymchwil. Nid yw perchenogaeth tir presennol yn effeithio ar y modd y caiff y ffin ei phennu. Rydym yn defnyddio dogfennau a mapiau hanesyddol ynghyd â thystiolaeth a gesglir yn ystod gwaith maes i bennu ffin gardd neu barc. Weithiau, bydd nodweddion fel waliau a gatieu yn dangos yn glir ble y gellir llunio ffin. Mewn amgylchiadau eraill, lle mae'r dystiolaeth yn llai clir, rydym yn defnyddio barn broffesiynol i bennu llinell fwyaf rhesymegol y ffin.

Mae'r holl barciau neu erddi hanesyddol cofrestredig o ddiddordeb hanesyddol arbennig, ond cânt eu graddio mewn system sy'n debyg i'r un a ddefnyddir ar gyfer adeiladau rhestredig (I, II*, II). Mae'r graddau'n dynodi'r rhinweddau canlynol:

Gradd I	parciau a gerddi sydd o ddiddordeb eithriadol o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd
Gradd II*	parciau a gerddi sydd o ansawdd gwych o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd
Gradd II	parciau a gerddi sydd o ddiddordeb arbennig o ystyried eu cynllun hanesyddol, eu nodweddion a'u haddurniadau pensaernïol gyda'i gilydd.

1.3 Sut y caiff Parciau a Gerddi Hanesyddol eu Hychwanegu at y Gofrestr? ⇐

Gallwn ychwanegu safleoedd newydd at y gofrestr unrhyw bryd ar yr amod eu bod yn bodloni'r meini prawf ar gyfer cofrestru a ddisgrifir yn adran 1.2. Gellir nodi safleoedd mewn nifer o ffyrdd yn cynnwys drwy ein hymchwil ein hunain a thrwy awgrymiadau gan awdurdodau cynllunio lleol, sefydliadau treftadaeth eraill, aelodau o'r cyhoedd a pherchenogion parciau a gerddi hanesyddol. Rydym yn croesawu enwebiadau ar gyfer y gofrestr ond mae angen inni gael gwybodaeth sy'n dangos bod safleoedd yn bodloni'r meini prawf ar gyfer cofrestru.

Pan fyddwn yn fodlon bod parc neu ardd hanesyddol yn bodloni'r meini prawf, fel arfer byddwn yn ymgynghori â pherchenogion a deiliaid y safle, ynghyd â'r awdurdod cynllunio lleol ac Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru,⁹ cyn i'r broses gofrestru fynd rhagddi. Yn aml, bydd mewnbyn tiffeddianwyr a rheolwyr sy'n adnabod y safle yn dda yn amhrisiadwy i'n dealltwriaeth o'i arwyddocâd. Mae hefyd yn rhoi cyfle inni egluro'n llawn oblygiadau cofrestru ac ateb unrhyw gwestiynau sy'n codi. Felly, byddwn yn gwneud

pob ymdrech i ymgynghori â phob perchennog a deiliad, ond ni fydd hyn yn bosibl bob amser, yn enwedig ar gyfer safleoedd mawr gyda sawl perchennog.

Weithiau, os bydd parc neu ardd hanesyddol dan fygythiad, efallai na fyddwn yn gallu ymgynghori'n llawn cyn y broses gofrestru ond byddwn yn sicrhau y caiff y perchennog ei hysbysu cyn gynted â phosibl.

1.4 A Allaf Ofyn am Adolygiad? ⇐

Cewch ofyn i ni adolygu ein penderfyniad i gofrestru parciau a gerddi hanesyddol, gan gynnwys eu gradd. Er mwyn inni allu ystyried adolygiad, rhaid i chi naill ai ddangos bod camgymeriad wedi bod yn ystod y broses gofrestru neu gyflwyno gwybodaeth newydd sy'n dangos nad yw'r safle, neu ran ohono, yn bodloni'r meini prawf ar gyfer cofrestru neu'r radd a roddwyd. Cyn ysgrifennu atom, mae'n syniad da cael cyngor gan arbenigwr sydd â gwybodaeth arbenigol am y broses o gofrestru parciau a gerddi hanesyddol. Efallai y gall Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru gynnig cyngor neu argymhell arbenigwr. Mae'r manylion cyswllt ar ddiwedd y canllawiau hyn.

1.5 A fydd y Ffaith fy mod ar y Gofrestr yn Cyfyngu ar yr hyn y Gallaf ei Wneud? ⇐

Yn wahanol i restru neu gofrestru, nid yw cofrestru yn rhoi unrhyw gyfundrefn cydsyniad ychwanegol ar waith ac, fel arfer, nid ydym yn ymwneud â'r broses o reoli a chynnal a chadw parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig o ddydd i ddydd. Yn hytrach, cânt eu diogelu yn bennaf drwy'r system gynllunio.

Yn hytrach nag atal newid, nod y broses gofrestru yw amlygu arwyddocâd parc neu ardd hanesyddol sy'n gofrestredig, fel y gellir ystyried hyn wrth lunio cynlluniau a gwneud penderfyniadau datblygu.

1.5.1 Awdurdodau Cynllunio Lleol ⇐

Dylai awdurdodau cynllunio lleol ddiogelu a gwarchod parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, a'u lleoliadau. Er mwyn gwneud hyn, dylent lunio polisiau sy'n benodol i'r ardal leol a fydd yn cyfrannu at y broses o'u diogelu a'u gwella yn eu cynlluniau datblygu lleol.¹⁰ Pan fydd awdurdodau cynllunio lleol yn penderfynu ar geisiadau cynllunio, dylai effaith datblygiad arfaethedig ar barc neu ardd hanesyddol sy'n gofrestredig, neu leoliad y parc hwnnw neu'r ardd honno, fod yn ystyriaeth berthnasol.¹¹ Weithiau, efallai y bydd yr awdurdod cynllunio lleol yn gofyn am ragor o wybodaeth i'w alluogi i benderfynu ar gais cynllunio.¹² Gall hyn gynnwys datganiad o'r effaith ar dreftadaeth os yw'r datganiad arfaethedig yn debygol o effeithio ar barc neu ardd hanesyddol sy'n gofrestredig, neu leoliad y parc hwnnw neu'r ardd honno.

Rhaid i'r awdurdod cynllunio lleol ymgynghori â Cadw ar geisiadau cynllunio sy'n effeithio ar barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig, neu eu lleoliadau.¹³ Gall yr awdurdod cynllunio lleol hefyd ymgynghori ag Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru ar geisiadau cynllunio sy'n effeithio ar barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig a'u lleoliadau, gan gynnwys safleoedd cofrestredig.¹⁴

1.5.2 Gwneud Cais am Ganiatâd Cynllunio ⇐

Cyn paratoi cais cynllunio, dylech ystyried effaith y datblygiad arfaethedig ar y parc neu'r ardd hanesyddol sy'n gofrestredig, a'r lleoliad, yn cynnwys golygfeydd o bwys. Bydd angen i chi roi gwybodaeth ddigonol, ond cymesur, i'r awdurdod cynllunio lleol fel y gellir asesu effaith debygol eich cynigion. Mae'n bwysig eich bod yn ystyried eich cynlluniau hirdymor ar gyfer y safle er mwyn ichi osgoi datblygiad tameidiog neu ad hoc, a all niweidio ei gymeriad hanesyddol dros amser. Efallai y byddwch hefyd am ystyried gwella'r safle, er enghraifft, drwy ddileu strwythurau amhriodol.

Rydym yn argymhell y dylech gynnal trafodaethau cyn gwneud cais gyda swyddog cynllunio, swyddog cadwraeth a chynghorydd archaeolegol yr awdurdod lleol. Gall yr awdurdod cynllunio lleol ein gwahodd i'r trafodaethau cyn gwneud cais.¹⁵

Pan fyddwch yn cyflwyno cais datblygu sy'n debygol o gael effaith ar barc neu ardd hanesyddol sy'n gofrestredig, neu'r lleoliad, rydym yn argymhell yn gryf y dylech gynnwys datganiad o effaith ar dreftadaeth gyda'ch dogfennau ategol (gweler adran 2.2).

Mae Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru yn ffynhonnell dda o wybodaeth am erddi hanesyddol yng Nghymru ac mae'n bosibl y gall gynnig cyngor am eich newidiadau arfaethedig cyn i chi gyflwyno cais am ganiatâd cynllunio.

1.6 Ystyriaethau Eraill ⇐

Mae nifer o ystyriaethau eraill y mae angen ichi fod yn ymwybodol ohonynt, er nad ydynt o ganlyniad i gofrestru.

1.6.1 Caniatâd Adeilad Rhestredig ⇐

Efallai bod eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig yn cynnwys adeiladau neu nodweddion sy'n rhestredig oherwydd eu diddordeb hanesyddol neu bensaernïol arbennig. Os ydych yn bwriadu gwneud gwaith a all effeithio ar gymeriad strwythur rhestredig neu ei leoliad, bydd angen ichi wneud cais i'ch awdurdod cynllunio lleol am ganiatâd adeilad rhestredig.

Os byddwch yn gwneud cais am ganiatâd adeilad rhestredig, bydd angen i chi gyflawni asesiad o'r effaith ar dreftadaeth a chyflwyno datganiad o'r effeithiau ar dreftadaeth gyda'ch cais i'ch awdurdod cynllunio lleol. Ni ddylai asesiad o'r effaith ar dreftadaeth fod yn feichus, ond dylai fod yn gymesur ag arwyddocâd y cynnig a'r dreftadaeth. Ceir rhagor o wybodaeth am asesiadau a datganiadau o effaith ar dreftadaeth yn yr *Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru*.¹⁶

Rydym yn argymhell y dylech geisio cyngor gan swyddog cadwraeth eich awdurdod cynllunio lleol ynghylch gwneud newidiadau i adeilad rhestredig cyn ichi wneud cais am ganiatâd. Dylech hefyd ystyried ei bod yn bosibl i nodweddion hanesyddol nad ydynt eu hunain yn rhestredig fod wedi'u cwmpasu gan y dynodiad adeilad rhestredig o hyd fel strwythurau cwrtil; er enghraifft, gall rheiliau neu waliau terfyn o amgylch tŷ rhestredig fod wedi'u diogelu fel rhan o gwrtil y tŷ.

Ceir rhagor o wybodaeth am wneud cais am ganiatâd adeilad rhestredig yn *Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig yng Nghymru*.¹⁷

1.6.2 Caniatâd Heneb Gofrestredig \neg

Efallai bod eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig yn cynnwys nodweddion archaeolegol sydd wedi'u dynodi'n henebion. Bydd angen caniatâd heneb gofrestredig gennym er mwyn gwneud gwaith ar henebion, felly ceisiwch gyngor.

Yn dibynnu ar natur y newidiadau a gynigir gennych, efallai y byddwn yn gofyn i chi gyflwyno datganiad o'r effaith ar dreftadaeth ynghyd â'ch cais am ganiatâd heneb gofrestredig.¹⁸

Efallai bod eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig hefyd yn cynnwys nodweddion archaeolegol arwyddocaol sydd heb eu dynodi neu heb eu darganfod eto. Efallai bod eich cofnod amgylchedd hanesyddol lleol yn cynnwys rhagor o wybodaeth.¹⁹ Wrth ystyried newid a all effeithio ar nodweddion archaeolegol, dylech gysylltu â chynghorwyr archaeolegol eich awdurdod cynllunio lleol i ofyn am gymorth.

1.6.3 Dynodiadau Eraill \neg

Efallai bod eich parc neu ardd hanesyddol yn rhan o ardal gadwraeth neu wedi'i gynnwys/chynnwys ar restr o asedau hanesyddol o ddiddordeb lleol arbennig. Os yw hynny'n wir, dylech holi eich awdurdod cynllunio lleol am unrhyw gyfyngiadau a all fod yn gymwys wrth gynllunio i wneud newidiadau.

Os byddwch yn gwneud cais am ganiatâd ardal gadwraeth i ddymchwel adeilad, bydd angen i chi gyflwyno datganiad o'r effaith ar dreftadaeth ynghyd â'ch cais i'ch awdurdod cynllunio lleol.²⁰

Efallai bod eich parc neu ardd hanesyddol sy'n gofrestredig yn cynnwys coed sydd wedi'u diogelu gan Orchmynion Cadw Coed,²¹ statws ardal gadwraeth neu amodau cynllunio, felly efallai y bydd angen ichi hysbysu eich awdurdod cynllunio lleol neu geisio caniatâd priodol cyn dechrau ar unrhyw waith. Dylech hefyd fod yn ymwybodol y gall Rheoliadau Perthi 1997²² fod yn gymwys i wrychoedd yn eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig. Rydym yn argymhell y dylech geisio rhagor o gyngor gan eich awdurdod lleol ynghylch y dynodiadau hyn.

Mae gan barciau a gerddi hanesyddol werth mawr o ran bioamrywiaeth hefyd. Gellir cael cyngor ynghylch dynodiadau amgylcheddol naturiol — fel Safleoedd o Ddiddordeb Gwyddonol Arbennig a Gwarchodfeydd Natur Cenedlaethol — a dynodiadau bywyd gwyllt gan Cyfoeth Naturiol Cymru.²³ Gall Cyfoeth Naturiol Cymru hefyd roi cyngor strategol ynghylch dynodiad tirwedd cenedlaethol, fel Parciau Cenedlaethol, Ardaloedd o Harddwch Naturiol Eithriadol a'r gofrestr o dirweddau hanesyddol. Os hoffech wneud cais am ganiatâd cynllunio ar gyfer datblygu o fewn y dynodiadau hyn, dylech gysylltu â'ch awdurdod cynllunio lleol.

Efallai y bydd angen trwydded cwmpo coed neu reoli coetir arnoch ar gyfer rhai mathau o waith mewn ardaloedd coetir. Rhoddir y trwyddedau hyn gan Cyfoeth Naturiol Cymru, a all ymgynghori â Cadw ynghylch ceisiadau am drwyddedau o fewn parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig. Os ydych yn ystyried cwmpo a/neu ailblannu coed, mae'n arfer da ystyried effaith hyn ar eich parc neu'ch gardd hanesyddol, a cheisio cyfleoedd i wella'r safle drwy gynigion i ailblannu. Gall cynllun

plannu amhriodol guddio gwerth hanesyddol safle neu amharu arno. Gweler canllawiau Safon Coedwigaeth y Deyrnas Unedig (UKFS), *Forests and Historic Environment* and *Forests and Landscape* am ragor o wybodaeth a chanllawiau.²⁴

Efallai y bydd cynlluniau rheoli tir cynaliadwy, fel Glastir,²⁵ yn ei gwneud yn ofynnol i chi fodloni safonau penodol ar gyfer gofalu am nodweddion hanesyddol, yn cynnwys parciau a gerddi hanesyddol sy'n gofrestrredig. Ymgynghorir â Cadw ynghylch ceisiadau Glastir Uwch a Glastir - Creu Coetir sy'n effeithio ar barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig a henebion. Mae Glastir hefyd yn cynnig cyfleoedd i wella parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig drwy ddewis opsiynau rheoli priodol a gwaith cyfalaf.

2. Rheoli eich Parc neu'ch Gardd Hanesyddol sy'n Gofrestredig yng Nghymru ⇐

Mae parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig yn parhau i esblygu. Ni ellir eu rhewi mewn amser ac, yn aml, mae angen cyflwyno newidiadau er mwyn sicrhau eu cynaliadwyedd hirdymor. Gall newidiadau gynnwys sawl math o weithgarwch yn amrywio o waith cynnal a chadw rheolaidd i waith newydd neu addasiadau. Gall newidiadau sy'n debygol o effeithio ar barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig neu eu lleoliadau effeithio ar eu harwyddocâd a'u cymeriad hanesyddol.

2.1 Deall Arwyddocâd eich Parc neu'ch Gardd Hanesyddol sy'n Gofrestredig ⇐

Mae'n bwysig deall bod parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig yn wahanol i asedau hanesyddol dynodedig eraill mewn nifer o ffyrdd:

- maent yn aml yn cwmpasu ardaloedd mawr o dir, weithiau gyda nifer o berchenogion a chyfundrefnau rheoli gwahanol
- mae strwythur cyffredinol parc neu ardd yn seiliedig ar amrywiaeth o elfennau naturiol ac elfennau o waith dyn sy'n amrywio o ran eu harwyddocâd ac sydd â gofynion rheoli gwahanol. Gall hyn gynnwys olion archaeolegol a strwythurau adeiledig, gwaith plannu ffurfiol ac anffurfiol, parcdir a thir amaethyddol, coetir, nodweddion dŵr a nodweddion sy'n gysylltiedig â rheoli dŵr, a thirffurfiau naturiol ac artiffisial. Efallai y bydd rhai o'r nodweddion hyn wedi'u diogelu yn eu rhinwedd eu hunain fel adeiladau rhestredig, henebion cofrestredig neu goed gwarchoddedig.
- maent bob amser yn cynnwys elfen fyw a blannwyd ac sydd felly'n fyrhoedlog
- mae eu helfennau, gan gynnwys gwaith plannu (bwriadol a damweiniol), nodweddion dŵr (naturiol ac a gynlluniwyd) a nodweddion adeiledig hynafol (cynefin i gen y cerrig a fflora a ffawna wal hefyd), yn aml yn golygu bod i barciau a gerddi hanesyddol werth mawr o ran bioamrywiaeth.

Yn aml, ond nid bob amser, mae parciau a gerddi hanesyddol yn cynnwys sawl 'haen', a all adlewyrchu'r canlynol:

- newid yn y ffordd y cafodd tir ei ddefnyddio a'i reoli dros amser
- hinsoddau gwleidyddol, amgylcheddol neu economaidd yn y gorffennol
- newid mewn perchenogaeth
- newid mewn ffasiwn o ran dyluniad tirweddau
- datblygiadau technolegol
- darganfyddiadau garddwriaethol newydd.

Rydym yn argymhell y dylech nodi arwyddocâd eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig cyn ichi hyd yn oed ystyried gwneud newidiadau iddi. Gall datganiad arwyddocâd eich helpu i gofnodi beth sy'n bwysig am y safle, pam ac i bwy.

Gall pob agwedd ar eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig fod yn rhan o'i stori a chyfrannu at arwyddocâd y parc neu'r ardd. Fodd bynnag, nid yw pob agwedd o angenrhaid mor arwyddocaol â'i gilydd, a dylid ystyried pob un yn ôl ei rhinweddau ei hun. Bydd deall pam mae eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig o ddiddordeb hanesyddol arbennig a'r hyn sy'n arwyddocaol am y parc neu'r ardd yn eich helpu i ofalu am y parc neu'r ardd.

Efallai y bydd y cofnod yn y gofrestr a ddelir ar Cof Cymru²⁶ — cofnod ar-lein Cadw o asedau hanesyddol cenedlaethol Cymru — yn esbonio pam mae eich parc neu'ch gardd hanesyddol yn gofrestredig, ond efallai na fydd yn cynnwys manylion ei holl nodweddion arbennig. Nid yw'n ddatganiad arwyddocâd.

Mae ein *Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy*²⁷ yn egluro mwy am ddeall gwerthoedd treftadaeth eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig ac asesu arwyddocâd y parc neu'r ardd.

Gwybodaeth am eich Parc neu'ch Gardd Hanesyddol sy'n Gofrestredig

Gall gwaith ymchwil hanesyddol eich helpu i ddeall eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig a datblygiad y parc neu'r ardd dros amser. Bydd hyn yn eich helpu i nodi beth sy'n bwysig cyn ichi ystyried gwneud unrhyw newidiadau.

Mae'r cofnod yn y gofrestr — sydd ar gael gan Cadw — yn rhoi gwybodaeth am hanes a datblygiad safle ynghyd â disgrifiad o'r safle ar adeg cofrestru.

Efallai y bydd rhagor o wybodaeth am y safle a'i nodweddion hanesyddol ar gael gan:

- Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru
- Llyfrgell Genedlaethol Cymru
- cofnodion amgylchedd hanesyddol lleol
- ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru
- swyddfa archifau leol neu archifau teulu preifat
- Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru.

Gall mapiau ystadau, mapiau'r degwm a mapiau hanesyddol yr Arolwg Ordnans roi manylion am gynllun hanesyddol a defnydd o dir. Efallai y bydd cynlluniau a glasbrintiau manwl ar gael ar gyfer adeiladau unigol neu strwythurau mewn gerddi a pharciau.

Ymysg y ffynonellau gwybodaeth eraill mae llenyddiaeth gyfoes, barddoniaeth, paentiadau ac ysgythriadau, dyddiaduron preifat a llythyrau, cardiau post a ffotograffau, cofnodion cyfrifon a gwariant, catalogau gwerthiannau ac atgofion a phrofiadau pobl.

2.2 Rheoli Newid i'ch Parc neu'ch Gardd Hanesyddol sy'n Gofrestredig ⇐

Efallai y bydd yn ddefnyddiol ichi lunio cynllun rheoli cadwraeth er mwyn helpu i reoli newid yn effeithiol, yn enwedig os yw eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig yn safle mawr neu gymhleth iawn. Argymhellir y dylech gael arbenigwyr i baratoi eich cynlluniau ond dylent fod yn gymesur â maint a chymhlethdod y safle. Gallwch ddefnyddio'r cynllun i gynllunio eich penderfyniadau ynghylch y ffordd orau o reoli a chynnal y safle yn yr hirdymor.

Mae cynllun rheoli cadwraeth yn seiliedig ar ddealltwriaeth o'ch parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig ac mae'n cynnwys datganiad arwyddocâd. Mae hefyd yn nodi risgiau presennol a phosibl i'ch parc neu'ch gardd hanesyddol ac yn chwilio am gyfleoedd i wella'r parc neu'r ardd. Efallai y bydd angen ichi gydbwysu gofynion modern, fel meysydd parcio, gwaredu gwastraff neu arwyddion, gyda phwysigrwydd hanesyddol y safle.

Dylai eich cynllun rheoli cadwraeth hefyd ystyried cynaliadwyedd ariannol gwaith cynnal a chadw hirdymor. Rydym yn cydnabod efallai y bydd angen cyfaddawdu er mwyn taro cydbwysedd rhwng cadwraeth briodol a chynhyrchu incwm. Mae *Egwyddorion Cadwraeth* yn darparu fframwaith i ystyried tensiynau o'r fath a'ch helpu i ddod o hyd i ddatrysiadau cynaliadwy.²⁸

Mae eich dadansoddiad yn rhoi sail i'ch polisiâu rheoli sy'n nodi sut y byddwch yn rheoli'r safle o ddydd i ddydd ac yn yr hirdymor. Mae cynllun rheoli cadwraeth yn ddull cyfannol hirdymor o reoli safle, sy'n rhwystro newidiadau amhriodol ac ad hoc a all amharu ar gymeriad hanesyddol y safle.

Mae Cronfa Dreftadaeth y Loteri²⁹ yn rhoi cyngor defnyddiol ynghylch paratoi cynlluniau rheoli cadwraeth, yn cynnwys datganiadau arwyddocâd.

P'un a oes gennych gynllun rheoli cadwraeth ar waith ai peidio, mae'n bwysig ystyried effaith eich cynigion ar gyfer newid ar arwyddocâd eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig cyn i chi ddechrau ar y gwaith. Yn benodol, dylech fod yn ymwybodol o effaith gronws bosibl newidiadau bach a all, yn unigol, ymddangos yn ddjarwyddocâd. Efallai y bydd yn ddefnyddiol i chi geisio cyngor proffesiynol.

Mae'r adran nesaf sy'n sôn am arfer rheoli da yn egluro mwy am y mathau o newid y gallwch ddod ar eu traws. Efallai y byddwch yn gweld bod y broses o asesu effaith ar dreftadaeth yn eich helpu i nodi canlyniadau eich cynigion a chynllunio eich newidiadau er mwyn sicrhau'r effaith leiaf posibl.

2.3 Arfer Rheoli Da \neg

Mae'r adran hon yn amlinellu'r nodweddion allweddol a all gyfrannu at bwysigrwydd eich parc neu'ch gardd hanesyddol ac yn awgrymu arfer gorau ar reoli'r parc neu'r ardd mewn ffordd gynaliadwy. Mae'n tynnu sylw at egwyddorion a dulliau gweithredu cyffredinol, ond mae'n bwysig cofio y bydd gwahanol ddatrysiadau yn gymwys o dan wahanol amgylchiadau gan fod pob parc neu ardd hanesyddol yn unigryw.

2.3.1 Lleoliad \neg

Gellir egluro lleoliad fel yr amgylchedd lle y deellir, y profir ac y gwerthfawrogir eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig. Mae'n cynnwys y gydberthynas rhwng gofodau a strwythurau, rhwng tirweddau a gynlluniwyd a thirweddau naturiol, a rhwng defnyddiau esthetig ac iwtilitaraidd.

Yn aml, ystyrir mai'r lleoliad sy'n rhoi ansawdd esthetig neu weledol i le, ond mae hefyd yn cynnwys tawelwch a ffactorau eraill sy'n effeithio ar y synhwyrau, fel sŵn ac arogl. Gall cysylltiadau hanesyddol, artistig, llenyddol, ieithyddol neu olygfaol fod yn ffactorau pwysig hefyd.

Arfer Rheoli Da

Wrth ystyried newid, dylech fabwysiadu dull cyfannol o ddeall ei effaith bosibl ar leoliad.

Er enghraifft, mewn ystad tŷ gwledig, mae'n bosibl bod y prif dŷ wedi'i leoli o fewn gerddi a thir ffurfiol gyda hierarchaeth o adeiladau a strwythurau ystad. Gall y gerddi a'r tir ffurfiol fod wedi'u hamgylchynu gan ystad ehangach o barcdir agored ac ardaloedd o goetir a ffermdir a reolir. Mae'r gerddi a'r ystad ehangach yn darparu'r lleoliad ar gyfer y tŷ. Y tu hwnt i hyn, mae'r dirwedd wledig o amgylch yn darparu'r lleoliad ar gyfer y safle cyfan. Gallai effaith newid ar unrhyw un elfen arwain at ganlyniadau anfwriadol ar gyfer y lleoliad os na chaiff ei ystyried yn briodol.

Ceir rhagor o wybodaeth am leoliadau yn *Lleoliad Asedau Hanesyddol yng Nghymru*.³⁰

2.3.2 Golygfeydd \neg

Gall fod gan olygfeydd ran bwysig iawn i'w chwarae yn eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig, cymaint fel y gellir nodi golygfeydd pwysig fel rhan o'r cofnod yn y gofrestr. Efallai eu bod yn cyfrannu at ei bwysigrwydd fel rhan o ddyluniad hanesyddol a ddylanwadodd ar y ffordd y gwerthfawrogid y parc neu'r ardd yn y gorffennol - a sut y'i gwerthfawrogir heddiw. Er enghraifft, efallai bod lleoliad a chyfeiriad

adeiladau wedi'u dewis er mwyn manteisio ar y dirwedd a'r golygfeydd o amgylch. Efallai bod y gerddi a'r parcdir wedi'u dylunio a'u plannu'n ofalus er mwyn ategu'r lleoliad, i ganolbwyntio golygfeydd o fewn y dirwedd a ddyluniwyd a/neu i fanteisio ar 'olygfeydd a fenthycir' y tu hwnt i ffin yr eiddo.

Gall golygfeydd dynnu sylw at y dirwedd, efallai gan dywys y llygad ar hyd golygfa gul, neu tuag at adeilad neu glwstwr o goed yn y pellter canol. Gall golygfeydd hefyd dywys y llygad tuag at olygfeydd panoramig o'r wlad o amgylch gyda mynyddoedd pell yn y cefndir neu ar draws y môr i'r gorwel. Efallai bod gwerth hanesyddol i'r tirweddau ehangach hyn hefyd, a gellir eu cynnwys yn y gofrestr o dirweddau hanesyddol yng Nghymru.³¹

Arfer Rheoli Da

Dros amser, gellir colli neu beryglu golygfa. Gall hyn fod o ganlyniad i gynlluniau plannu amhriodol, gwaith datblygu anghyson, neu ddiffyg cynnal a chadw sydd wedi galluogi llystyfiant i dyfu ac amharu ar yr olygfa a fwriedir. Gall cyfundrefnau rheoli gwahanol hefyd arwain at goli golygfeydd hanesyddol, yn enwedig pan fydd parc neu ardd hanesyddol wedi'i (h)isrannu a bod mwy nag un perchennog.

Pan fyddwch wedi nodi cyfraniad y golygfeydd at bwysigrwydd eich parc neu'ch gardd sy'n gofrestredig, efallai y gallwch agor a rheoli golygfeydd a fwriedir a fydd yn gwella cymeriad hanesyddol y safle a'i werth o ran treftadaeth, yn ogystal â'ch gwerthfawrogiad ohono.

2.3.3 Archaeoleg ⇄

Gall elfennau o barciau a gerddi hefyd oroesi fel nodweddion archaeolegol. Gall gweddillion cynlluniau a nodweddion blaenorol gerddi, fel terasau, llwybrau, tramwyfeydd, gwelyau plannu, tyllau coed, cloddiau, waliau a nodweddion dŵr oroesi fel strwythurau, cloddwaith neu nodweddion is-wyneb sy'n sefyll yn rhannol. Nid yn unig y mae gweddillion o'r fath yn rhoi gwybodaeth am ddatblygiad hanesyddol, dulliau adeiladu, cynllun a dyluniad, ond maent hefyd yn rhoi gwybodaeth am swyddogaeth ystadau a rhaniadau tir. Gellir defnyddio ystod o dechnegau archaeolegol i astudio archaeoleg gerddi, gan gynnwys arsylwi ac arolygu yn y maes, rhagchwilio o'r awyr, arolygon geoffisegol a chloddio. Gellir cyfuno'r wybodaeth hon â map a thystiolaeth archifol er mwyn ffurfio darlun a meithrin gwell dealltwriaeth o'r parc a'r ardd hanesyddol.

Arfer Rheoli Da

Gall nodweddion archaeolegol arwyddocaol fod yn bresennol mewn parc neu ardd hanesyddol; efallai nad ydynt wedi'u dynodi neu heb eu darganfod eto. Wrth ystyried newid a all effeithio ar nodweddion archaeolegol, dylech gysylltu â chynghorwyr archaeolegol eich awdurdod cynllunio lleol i ofyn am gymorth.

2.3.4 Cynllun \neg

Cynllun hanesyddol eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig sy'n darparu'r fframwaith ffisegol ar gyfer gwneud penderfyniadau ynghylch newid. Gellir ystyried cynllun fel y gydberthynas rhwng prif elfennau'r parc neu'r ardd — gofod agored, adeiladau a strwythurau eraill, planhigion, llwybrau a ffiniau. Gall dyluniad a/neu swyddogaeth bennu'r gydberthynas hon.

Arfer Rheoli Da

Mae'n bwysig eich bod yn deall elfennau pwysig cynllun hanesyddol eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig ac yn dehongli eu hesblygiad. Bydd hyn yn eich helpu i wneud penderfyniadau rheoli deallus ac ystyriol heb beryglu'r pwysigrwydd hanesyddol.

Mewn rhai achosion, pan fydd gan safle sawl perchennog a phan fydd o dan gyfundrefnau rheoli ar wahân, gall y cynllun hanesyddol fod yn anoddach ei ddehongli. Fel arfer, gall y cofnod yn y gofrestr a gwaith ymchwil ychwanegol, gan ddefnyddio mapiau Arolwg Ordnans, er enghraifft, ddatrys unrhyw amwysedd er mwyn eich helpu i ddeall pob rhan o'r parc neu'r ardd hanesyddol.

2.3.5 Mynedfeydd a Llwybrau \neg

Fel arfer, trefnir mynedfeydd a llwybrau mewn hierarchaeth, yn dibynnu ar eu defnydd a phwy oedd yn eu defnyddio. Yn aml, adlewyrchir y gwahaniaethau hyn yn eu dyluniad. Bydd gwahaniaethau hefyd yn dibynnu ar y math o safle a'r dyddiad y cafodd ei greu.

Arfer Rheoli Da

Lle bynnag y bo'n bosibl, dylech gadw llwybrau cylch hanesyddol ar agor. Bydd y wybodaeth yn y cofnod yn y gofrestr a'r gwaith ymchwil o fapiau hanesyddol yn eich helpu i ddeall pa llwybrau sy'n bwysig. Os oes modd, dylech osgoi creu llwybrau ychwanegol sy'n isrannu parcdir neu'n newid y cynllun hanesyddol. Os na ellir osgoi llwybr newydd, neu os yw llwybr newydd yn ddymunol iawn, dylech ei ystyried yn ofalus er mwyn sicrhau'r effaith andwyol leiaf bosibl ar eich parc neu ardd hanesyddol sy'n gofrestredig.

2.3.6 Nodweddion Ffiniau Hanesyddol \neg

Mae nodweddion ffiniau hanesyddol yn ychwanegu at natur unigryw leol. Maent hefyd yn bwysig i gynllun hanesyddol a chymeriad hanesyddol eich parc a'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig.

Gall ffiniau fod yn rhwystrau ffisegol a gweledol, fel waliau a gwrychoedd, neu gallant fod yn rhwystrau ffisegol nad ydynt yn amharu ar olygfeydd, fel rheiliau parcdir neu ffosydd clawdd. Ymysg y nodweddion ffiniau eraill mae rheiliau ystadau, ffensys, ffiniau caeau a chloddwaith. Gallant ffurfio ffin o amgylch eich safle cofrestredig yn ogystal ag amgáu gofodau oddi mewn iddynt, fel gerddi â waliau o'u cwmpas. Gall fod gwerth uchel o ran bioamrywiaeth iddynt hefyd.

Yn ogystal â chreu rhwystr, mae planhigion perimedr hefyd yn rhoi cysgod a gwerth addurniadol.

Arfer Rheoli Da

Dylech gadw nodweddion ffiniau hanesyddol lle y bo modd a dylech ddefnyddio deunyddiau a dulliau traddodiadol ar gyfer unrhyw waith atgyweirio. Lle y bo'n bosibl, dylid osgoi ychwanegu ffiniau parhaol mewn parcdir agored am eu bod yn ymrannu'r dirwedd yn ffisegol ac yn weledol, ac yn newid y cynllun hanesyddol.

Mae hefyd yn bwysig ystyried swyddogaeth y ffin. Er enghraifft, diben gardd furiog yw amgáu gofod agored a ddefnyddir yn draddodiadol at ddibenion garddwriaethol. Yn aml, ystyrir bod gerddi muriog, y mae eu defnydd garddwriaethol wedi dod i ben, yn lleoliadau deniadol ar gyfer datblygiad preswyl newydd, ond rhaid cymryd gofal i barchu'r defnydd hanesyddol neu'r gofod agored a'i leoliad. Nid oes rhaid i'r broses o ddod o hyd i ddefnydd cynaliadwy ar gyfer gardd furiog olygu datblygiad.

Mae'n syniad da cadw a chynnal y planhigion perimedr gan ddefnyddio rhywogaethau sy'n cyd-fynd â chymeriad hanesyddol y safle.

Er y dylai nodweddion ffiniau fod yn amlwg, gall y wybodaeth yn y cofnod yn y gofrestr a gwaith ymchwil o fapiau hanesyddol eich helpu i ddeall eu pwysigrwydd. Os bydd nodweddion ffiniau yn gofrestredig neu'n rhestredig, efallai y bydd angen ichi gael caniatâd heneb gofrestredig neu adeilad rhestredig er mwyn gwneud gwaith atgyweirio a gwaith arall.

2.3.7 Adeiladau ac Addurniadau mewn Gerddi ↗

Gall strwythurau adeiledig o fewn parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig amrywio'n sylweddol ynghyd â'r graddau y maent wedi goroesi. Cofiwch y gellir diogelu strwythurau fel henebion cofrestredig neu adeiladau rhestredig, neu fel strwythurau cwrtill i adeilad rhestredig.

Mae'r rhestr isod yn amlinellu'r prif fathau o strwythurau adeiledig y gallwch ddisgwyl eu gweld mewn mathau gwahanol o barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig. Nid yw'r rhestr yn gyflawn ac mae llawer o safleoedd yn cynnwys nifer o'r strwythurau hyn sy'n adlewyrchu datblygiad hanesyddol y parc neu'r ardd:

- parciau canoloesol — tystiolaeth o ffiniau parc ar ffurf cloddiau a ffosydd, waliau cerrig, clostiroedd, porthordai parc, ysguboriau, cysgodfannau, pyllau a chwningaroedd
- parciau a gerddi ffurfiol — waliau, terasau, llwybrau, deildai, hafdai, arsyllfeydd, logias, cerfluniau, deialau haul, ffowntenni a nodweddion dŵr eraill a systemau rheoli dŵr cysylltiedig
- parciau wedi'u tirweddu — stablau ac adeiladau gwasanaethau ystad eraill, adeiladau fferm, porthordai mynediad, rhewdai, cytiau cŵn, ogofdai, ffoliau, henebion, pontydd, nodweddion dŵr a systemau rheoli dŵr cysylltiedig, tai cychod a baddondai
- gerddi muriog — manau agored wedi'u hamgáu gan waliau terfyn yn aml gyda gwahanfuriau mewnol y gall fod gwres yn rhai ohonynt, neu y gallant fod yn dai garddwyr; cytiau, tai gwydr; cytiau cefn, fframiau, tai madarch, boncyffion gwenyn, llwybrau a ffynonellau dŵr fel ffynhonnau neu byllau
- parciau cyhoeddus — porthordai mynedfeydd, rheiliau terfyn, cysgodfannau, ystafelloedd gwydr; bandstandiau, pontydd, ffowntenni yfed, tai cychod, cerfluniau, cofebion rhyfel, henebion a ffowntenni
- mynwentydd — porthordai mynedfeydd, gatiau mynedfeydd a waliau neu reiliau terfyn, capeli, cofebion, cerfluniau a cherrig beddi
- tirweddau ysbytai — porthordai mynediad, gatiau mynediad a waliau perimedr; adeiladau ysbytai, capeli, llwybrau a chysgodfannau.

Arfer Rheoli Da

Yn aml, bydd strwythurau adeiledig yn agored i ddifrod, dadfeiliad ac esgeulustod. Mae'n bwysig gwneud gwaith rheoli a chynnal a chadw rheolaidd er mwyn sicrhau eu bod yn para. Dylech ddefnyddio deunyddiau a dulliau sy'n cydweddu ar gyfer unrhyw waith atgyweirio. Mae angen i unrhyw waith gael ei lywio gan ddealltwriaeth o'r strwythur hanesyddol a'r cyflwr. Fe'ch cynghorir i geisio cyngor gan weithiwr proffesiynol cymwysedig a phrofiadol cyn atgyweirio strwythurau hanesyddol.

Os bydd strwythurau adeiledig yn gofrestrdig neu'n rhestredig, efallai y bydd angen ichi gael caniatâd heneb gofrestrdig neu ganiatâd adeilad rhestredig er mwyn gwneud gwaith atgyweirio a gwaith arall. Gallwch gael rhagor o wybodaeth am wneud newidiadau i adeiladau rhestredig yn *Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig yng Nghymru*.³² Os yw eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestrdig yn rhan o ardal gadwraeth, efallai y bydd angen i chi gael caniatâd ardal gadwraeth er mwyn dymchwel adeilad.

2.3.8 Nodweddion Dŵr ⇐

Mae nodweddion dŵr yn rhan hanfodol o sawl parc a gardd hanesyddol. Gallant fod yn artiffisial neu'n naturiol, neu'n gyfuniad o'r ddau, ond beth bynnag fo eu ffurf, gall nodweddion dŵr wella dyluniad parciau a gerddi mewn sawl ffordd ynghyd â'r profiad o ymweld â hwy.

Gall camlas fod yn ganolbwynt i gynllun ffurfiol, cymesurol; mae llyn mawr; llonydd yn creu llonyddwch ac yn gwella'r amgylchedd drwy ei adlewyrchiadau; gall rhaeadr gwyllt greu sŵn ac egni; ac mae ffowntenni addurniadol yn ychwanegu apêl weledol, symudiad a sŵn i ardd ffurfiol. Gall ardaloedd o ddŵr hefyd gynnig cyfleoedd ar gyfer gweithgareddau hamdden fel nofio a rhwyfo. A gall dŵr fod yn ddefnyddiol mewn gerddi cegin ac mewn rhai adeiladau ystad, fel melinau. Yn gryno, mae gan ddŵr sawl rhinwedd yn amrywio o rinweddau esthetig, symbolaidd a synhwyaidd i rinweddau iwtilitaraidd.

Yn ogystal â'u pwysigrwydd hanesyddol ac archaeolegol, gall fod gwerth palaeoecolegol³³ a bioamrywiaeth uchel i nodweddion dŵr; yn cynnwys presenoldeb rhywogaethau prin ac sydd mewn perygl. Ar y llaw arall, gall nodweddion dŵr gynnwys rhywogaethau goresgynnol, sy'n niweidiol i'w cymeriad hanesyddol a gweledol, ac i werthoedd ecolegol.

Gall nodweddion dŵr gynnwys yr enghreifftiau canlynol, ond heb fod yn gyfyngedig iddynt:

- parciau canoloesol — pyllau, pyllau pysgod a chyrсияu dŵr naturiol
- parciau a gerddi ffurfiol — pyllau a chamlesi ffurfiol a geometrig, a ffowntenni
- parciau wedi'u tirweddu — pyllau, llynnoedd, sgydiau, rhaedrau, afonydd a nentydd
- gerddi muriog — pyllau, ffynhonnau a systemau dyfrhau
- parciau cyhoeddus — pyllau addurniadol, pyllau, llynnoedd a ffowntenni.

Arfer Rheoli Da

Fel nodweddion hanesyddol eraill yn eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig, mae'n hanfodol deall pwysigrwydd nodweddion dŵr a strwythurau rheoli dŵr cysylltiedig cyn gwneud newidiadau iddynt. Efallai y gallwch ddod o hyd i wybodaeth am nodweddion dŵr hanesyddol ar fapiau o ystadau a mapiau cynnar o'r Arolwg Ordans, ac efallai y byddant yn ymddangos mewn lluniau, cynlluniau neu ffotograffau hanesyddol o'r safle.

Gall nodweddion dŵr a systemau rheoli dŵr fod yn agored i ddifrod, dadfeiliad ac esgeulustod. Mae gwaith rheoli a chynnal a chadw rheolaidd yn bwysig er mwyn sicrhau eu bod yn para, i gynnal maint a ffurf, ac i gadw cymeriad hanesyddol.

Mae siltio, gollyngiadau a rhwystrau oll yn broblemau cyfarwydd. Mae'n arfer da clirio llystyfiant goresgynnol a llystyfiant sydd wedi syrthio yn rheolaidd a all helpu i atal problemau. Dylid cymryd gofal wrth ddad-siltio er mwyn sicrhau na ddifrodur leiniau sy'n aml wedi'u gwneud o glai.

Gall da byw erydu neu gywasgu ymylon nodweddion dŵr gan effeithio'n andwyol ar eu strwythur a'u ffurf yn ogystal â'u lleoliad uniongyrchol. Gall newid cyfundrefnau rheoli helpu i ddatrys y materion hyn.

Dylid defnyddio deunyddiau a dulliau sy'n cydweddu wrth wneud gwaith atgyweirio yn seiliedig ar ddealltwriaeth o'r strwythur hanesyddol a'r cyflwr. Dylech geisio cyngor gan weithiwr proffesiynol â chymwysterau a phrofiad priodol cyn atgyweirio neu adnewyddu nodweddion dŵr hanesyddol yn eich parc a'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig.

Os bydd nodweddion dŵr yn gofrestredig neu'n rhestredig, efallai y bydd angen ichi gael caniatâd heneb gofrestredig neu adeilad rhestredig er mwyn gwneud gwaith atgyweirio a gwaith arall.

Gall Cyfoeth Naturiol Cymru roi cyngor ar ecoleg a bioamrywiaeth nodweddion dŵr.

2.3.9 Planhigion ⇐

Y brif elfen sy'n golygu bod parciau a gerddi hanesyddol yn wahanol i asedau hanesyddol eraill yw eu helpen fyw — y planhigion. Yn ôl eu natur, mae planhigion yn newid drwy'r amser gyda'r tymhorau ac wrth iddynt gyrraedd diwedd eu hoes naturiol. Efallai bod y nodweddion planedig yn eich parc neu'ch gardd hanesyddol yn rhan annatod o'r cynllun a'r strwythur hanesyddol, ond maent hefyd yn apelio i'r synhwyrau ac yn darparu siâp, lliw a gwead i'r olygfa. Maent hefyd yn darparu cynefinoedd bywyd gwyllt cyfoethog ac amrywiol.

Mae'n bwysig deall pwysigrwydd yr elfennau planedig. Gall planhigion gynnwys ardaloedd o lawnt ffurfiol, porfa parcdir, borderi a gwelyau ffurfiol ac anffurfiol, tocwaith, llwyni, coed parcdir unigol, clystyrau o goed, coederddi, perllannau, coetir addurniadol, coetir brodorol, lleiniau cysgodol, a chynnyrch gerddi cegin. Efallai mai coed hynafol a sefydledig yw'r elfennau hynaf sydd wedi goroesi o'ch parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig. Yn aml, roeddent yn bodoli cyn i'r dirwedd gael ei gosod a'i hymgorffori yn y dyluniad. Mae rhai parciau a gerddi hanesyddol yn cynnwys casgliadau pwysig o blanhigion neu sbesimenau prin ac anarferol.

Efallai y bydd y planhigion yn cynnwys yr enghreifftiau canlynol, ond heb fod yn gyfyngedig iddynt:

- parciau canoloesol — porfeydd garw, coetiroedd hynafol, coed wedi eu tocio a choed sefydledig

- parciau a gerddi ffurfiol — lloriau, terasau, borderi, llwyni, lonydd coed, cellioedd, coetiroedd ffurfiol gyda llwybrau cerdded, marchogaeth a golygfeydd echelinol
- parciau tirlun - coed parcdir unigol, clystyrau o goed, lleiniau a choetiroedd terfyn, coederddi a lonydd coed
- gerddi muriog — cynnyrch gerddi cegin a pherllannau
- parciau cyhoeddus — coed conifferaidd a chollddail drwy'r parc, ond hefyd rhai sy'n diffinio'r ffin; lonydd coed, llwyni, borderi llwyni a blodau, gerddi rhosod, gerddi botaneg, ardaloedd o garped o blanhigion, planhigion mewn tai gwydr ac ystafelloedd gwydr
- mynwentydd — coed unigol a choed bytholwyrdd yn arbennig fel yw, gerddi coffa
- tirweddau ysbytai — lawntydd, coed, borderi blodau, llwyni, gerddi cegin a pherllannau.

Arfer Rheoli Da

Nid yw cofrestru yn gosod unrhyw gyfyngiadau ar gynlluniau plannu na dewis planhigion; fodd bynnag, gall deall pwysigrwydd y planhigion yn eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig eich helpu i'w rheoli a gwella'r cymeriad hanesyddol.

Dylai planhigion, sy'n elfen bwysig o'r dyluniad hanesyddol, fel coed unigol mewn parcdiroedd a gerddi, lonydd coed, clystyrau, coederddi a phlanhigion 'strwythurol' eraill gael eu cadw, lle y bo modd, a'u rheoli'n briodol er mwyn sicrhau eu bod yn para am byth. Dylid plannu coed newydd mewn ffordd sy'n gydnaws â chymeriad hanesyddol y parc neu'r ardd sy'n gofrestredig o ran lleoliad a rhywogaeth. Lle y bo modd, y ffordd orau o wneud hyn yw drwy dyfu coed o stoc bresennol yr ystad. Y coed hyn fydd coed hynafol a choed sefydledig y dyfodol. Efallai y bydd angen addasu planhigion er mwyn ystyried newidiadau yn yr hinsawdd, fel bygythiadau gan blâu a chlefydau, neu niwed gan stormydd. Gall arolygon coed rheolaidd sy'n gysylltiedig â chynllun rheoli fod yn syniad da er mwyn eich helpu i gynllunio ar gyfer dyfodol eich parc neu ardd hanesyddol.

Mewn parcdir hanesyddol, dylech gadw cyfluniad hanesyddol porfa agored ac ardaloedd coediog, a cheisio ei adfer os oes angen. Bydd cadw ardaloedd o barcdir agored ac osgoi planhigion amhriodol yn helpu i gadw'r hyn sy'n arbennig am eich parc hanesyddol. Hefyd, dylid osgoi darnio parcdir agored gydag israniadau newydd, fel gwrychoedd.

Mae porfa parcdir, a borid yn hanesyddol, o werth gwych yn weledol, yn hanesyddol ac o ran bioamrywiaeth. Fodd bynnag, dros amser, efallai bod arfer amaethyddol wedi troi'r parcdir yn dir amaethu â'r. Os bydd hyn wedi digwydd, dylech ystyried ei droi'n ôl i borfa a gaiff ei phori gan gadw at y defnydd, cymeriad a lleoliad hanesyddol, a gwella cynefinoedd parcdir.

Mae lefelau stocio addas yn bwysig er mwyn sicrhau na chaiff parcdir hanesyddol ei danbori na'i orbori. Gall y naill a'r llall gael effaith andwyol ar y cymeriad hanesyddol a gweledol, a hefyd ar y gwerth ecolegol, yn cynnwys colli llinellau deilbori nodweddiadol coed parcdir. Gall tanbori arwain at ledaeniad rhedyn a phrysgwydd mewn ardaloedd o barcdir agored. Ar y llaw arall, gall gorbore arwain at gywasgu pridd a/neu erydu, lefelau uwch o ddeilbori a rhwbio rhisgl, lefelau maeth uchel a achosir gan groniad o dail a throeth da byw, a cholli amrywiaeth rhywogaethau glaswelltir.

Mae ardaloedd a ddefnyddir gan anifeiliaid i gysgodi neu ardaloedd o amgylch cafnau bwydo ac yfed yn agored i niwed. Mae nodweddion hanesyddol a choed parcdir yn arbennig o agored i niwed. Mae gwartheg modern yn tueddu i fod yn fwy ac yn drymach na bridiau traddodiadol, a all wneud pethau'n waeth.

Dylech osgoi defnyddio cemegau, fel plaladdwyr, gwrteithiau a chynhyrchion milfeddygol, o amgylch coed parcdir lle gellir niweidio gwreiddiau a ffwng mycorhisol yn rhwydd. Mae ffwng mycorhisol yn bwysig am fod ganddo gydberthynas symbiotig â'r coed, sy'n eu galluogi i echdynnu maeth a dal dŵr. Mewn gwirionedd, mae'r ffwng yn darparu system wreiddiau eilaidd sy'n fwy effeithlon ac eang na system wreiddiau'r goeden ei hun.

Mae hefyd yn well osgoi aredig, agor ffosydd, storio deunyddiau, cerbydau a chywasgu gan gerddwyr o amgylch gwreiddiau coed.

Ceisiwch gadw coed parcdir aeddfed, hynafol a sefydledig, yn cynnwys coed sy'n marw neu goed marw sy'n dal i sefyll, oherwydd eu gwerth uchel yn hanesyddol, yn ddiwylliannol ac o ran bioamrywiaeth. Gellir gadael coed marw sydd wedi cwmpo lle y maent fel cynefinoedd gwerthfawr i fywyd gwyllt, ond dylech ystyried yr effaith weledol y gall hyn ei chael ar y parcdir a chyfyngu ar eu niferoedd neu eu symud i leoliad amgen fel y bo'n briodol. Ceir rhagor o wybodaeth am goed sefydledig a hynafol gan Coed Cadw.³⁴

Os bydd angen trin coed — ar ôl cael cyngor arbenigol gan dyfwyr coed cymwys — dylid gwneud cyn lleied â phosibl, ond digon i ymestyn oes y goeden neu sicrhau iechyd a diogelwch y cyhoedd. Dim ond pan fetho popeth arall y dylid ystyried cwmpo coed sydd ag arwyddocâd hanesyddol i'ch parc neu'ch gardd sy'n gofrestredig. Lle y bo'n briodol, gellir gadael y bôn lle y mae fel cofnod o'r goeden a gollwyd a hefyd fel cynefin i fywyd gwyllt. Gellir cyfrif y cylchoedd ar fôn coeden aeddfed er mwyn amcangyfrif ei hoedran.

Efallai bod coed wedi'u diogelu gan Orchmynion Cadw Coed, statws ardal gadwraeth neu amodau cynllunio felly efallai y bydd angen ichi hysbysu neu geisio caniatâd gan eich awdurdod cynllunio lleol cyn dechrau ar y gwaith. Efallai y bydd angen i rywfaint o waith o fewn ardaloedd coetir hefyd gael trwydded cwmpo coed gan Cyfoeth Naturiol Cymru (gweler adran 1.6.3). Efallai y gwelwch fod cyfundrefn archwilio coed yn ddefnyddiol, yn enwedig ar gyfer coed sy'n agos at ffyrdd neu lwybrau troed cyhoeddus.

2.3.10 Dogfennu a Chofnodi ↗

Mae'n bwysig dogfennu a dysgu o'r penderfyniadau a wnewch wrth wneud newidiadau i'ch parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestrdig.

Pan gaiff rhan o nodwedd neu'r nodwedd gyfan ei cholli neu ei haddasu, mae'n arfer da cofnodi a dadansoddi'r nodwedd hon ac ymchwilio iddi wrth iddi gael ei datgelu dros gyfnod y gwaith.

Dylid cadw'r wybodaeth hon, ynghyd ag unrhyw waith ymchwil hanesyddol a gasglwyd gennych, a rhoi copi yng nghofnod amgylchedd hanesyddol eich awdurdod lleol, a reolir gan bedair ymddiriedolaeth archaeolegol Cymru ac y gellir ei weld drwy Archwilio.³⁵ Dylid hefyd roi copi i Gofnod Henebion Cenedlaethol Cymru, sef archif genedlaethol Cymru a gynhelir gan Gomisiwn Brenhinol Henebion Cymru.³⁶ Rydym hefyd yn croesawu unrhyw wybodaeth hanesyddol ychwanegol am safleoedd ar y gofrestr.

3. Newid yn yr Hinsawdd ↗

Mae model newid yn yr hinsawdd Swyddfa Dywydd y DU (UKCP09) ar gyfer Cymru yn rhagweld y bydd tymheredd uwch yn fyd-eang yn golygu tymheredd cymedrig uwch drwy gydol y flwyddyn gyda hafau sychach neu wlypach a phoethach, gaeafau gwlypach a chynhesach a thywydd mwy eithriadol fel llifogydd a sychder. Mae gwaith parhaus yn asesu effaith bosibl newid yn yr hinsawdd ar yr amgylchedd hanesyddol yng Nghymru, yn cynnwys parciau a gerddi hanesyddol. Mae'r Grŵp Amgylchedd Hanesyddol wedi llunio *Newid yn yr Hinsawdd ac Amgylchedd Hanesyddol Cymru: Crynodeb o Effeithiau Posibl*³⁷ a chaiff y wybodaeth ddiweddaraf ei chyhoeddi ar wefan Cadw. Gall parciau a gerddi hanesyddol a ddethlir am eu rhywogaethau egsotig fod ar eu hennill oherwydd y gall rhai planhigion sy'n hoffi gwres ffynnu mewn amodau cynhesach. Fodd bynnag, efallai y bydd angen ichi addasu prosesau gofalu am blanhigion, dewis planhigion a rheoli tai gwyrdr. Gall tymheredd uwch hefyd arwain at fwy o dân mewn llystyfiant sydd wedi sychu

Mewn mannau eraill, efallai y bydd angen i chi ystyried strategaethau addasol wrth i goed, planhigion a strwythurau adeiledig gael eu colli neu eu difrodi oherwydd stormydd a llifogydd amlach. Bydd hefyd angen storio dŵr dros y gaeaf i'w ddefnyddio yn ystod misoedd sychach yr haf.

Bydd tymereddau tymhorol uwch yn helpu plâu a chlefydau gardd i oroesi, a all newid cymeriad parciau a gerddi hanesyddol yn uniongyrchol ac o ganlyniad i'r ffaith y bydd coed a phlanhigion yn diflannu. Efallai y bydd angen ichi ystyried cyflwyno rhywogaethau planhigion a choed ag ymwrthedd gwell.

Bydd rhagor o gyngor yn dilyn ynghylch addasu i effaith y newid yn yr hinsawdd ar bob agwedd ar yr amgylchedd hanesyddol.

4. Cyfleoedd Eraill ↯

4.1 Cyllid ↯

Efallai y byddwch yn gallu gwneud cais am gymorth grant er mwyn eich helpu i gynnal a gwella eich parc neu'ch gardd hanesyddol. Mae Cronfa Dreftadaeth y Loteri³⁸ yn cynnig grantiau ar gyfer prosiectau sydd â gwerth cymunedol ac mae Cynllun Grantiau Bach Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru³⁹ yn cynnig cyllid tuag at gost gwaith cadwraeth, arolygon a phrosiectau sy'n hyrwyddo mynediad, diddordeb a mwynhad y cyhoedd. Mae'r Country Houses Foundation⁴⁰ hefyd yn dyfarnu grantiau ar gyfer atgyweirio a gwarchod adeiladau a strwythurau hanesyddol gwledig gan gynnwys, lle y bo'n briodol, gerddi, tir a thai allan.

Weithiau, gallwn gynnig cymorth grant ar gyfer gwaith atgyweirio i henebion cofrestredig ac adeiladau rhestredig.

Os byddwch wedi cofrestru ar gynllun rheoli tir cynaliadwy, fel Glastir,⁴¹ efallai y bydd eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig yn gymwys i gael cymorth grant.

4.2 Addysg a Sgiliau Treftadaeth ↯

Mae parciau a gerddi hanesyddol yn lleoliad difyr ar gyfer dysgu yn yr awyr agored sy'n cynnig buddiannau addysgol, cymdeithasol a chorfforol. Maent yn cynnig cyfleoedd trawsgwricwlaidd i ddefnyddio'r amgylcheddau hanesyddol a naturiol er mwyn dysgu am yr ardal leol, a all gynnwys ysgolion a chymunedau lleol.

Gall cymunedau lleol hefyd gymryd rhan mewn gweithgareddau gwirfoddol sy'n amrywio o gynnal a chadw planhigion a thir i waith ymchwil a dadansoddi hanesyddol.

Mae angen sgiliau traddodiadol i gynnal a chadw llawer o'r elfennau mewn parciau a gerddi hanesyddol, felly efallai y bydd cyfleoedd i ddatblygu cynlluniau prentisiaeth, drwy Gronfa Dreftadaeth y Loteri er enghraifft, er mwyn cynyddu'r gronfa o arbenigedd treftadaeth.

4.3 Mynediad i'r Cyhoedd ↗

Gall parciau a gerddi hanesyddol, y mae llawer ohonynt yn agored i'w darganfod a'u mwynhau, helpu i wella iechyd a lles corfforol a meddyliol pobl. Mae parciau a gerddi yn ysgogi'r synhwyrac ac yn cynnig lle ar gyfer hamddena a gwneud ymarfer corff, a gall plannu a thyfu feithrin hunanhyder a rhoi ymdeimlad o gyflawni.

Er bod llawer o'r safleoedd ar y gofrestr ar agor neu ar gael i'r cyhoedd, nid yw cofrestriad yn rhoi unrhyw hawl i'r cyhoedd gael mynediad i dir preifat. Mae rhai safleoedd ar agor yn achlysurol drwy gynlluniau fel y Cynllun Gerddi Cenedlaethol⁴² neu ein cynllun Drysau Agored,⁴³ sy'n galluogi ymwelwyr i fwynhau a gwerthfawrogi gwerth parciau a gerddi hanesyddol.

Os oes gennych ddiddordeb mewn agor eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestredig am benwythnos bob blwyddyn fel rhan o'n cynllun Drysau Agored, cysylltwch â ni yn cadw@cymru.gsi.gov.uk

Cafodd rhai parciau neu erddi hanesyddol eu dylunio fel amwynderau cyhoeddus a gallant wynebu pwysau gwrthdrawiadol rhwng eu defnydd modern fel cyfleusterau hamdden a'u diben gwreiddiol fel gerddi cyhoeddus, sydd yn aml yn enwog am eu planhigion. Dylai rheolwyr geisio cydbwysu pwysigrwydd hanesyddol ag anghenion amwynderau modern.

Mae hefyd yn bwysig ystyried nifer yr ymwelwyr y gall safleoedd eu derbyn a sicrhau cyfyngiadau priodol. Efallai y bydd angen newidiadau dros dro a newidiadau gwrthdroadwy, fel cyflwyno matiau neu ffensys gwarchodol, er mwyn rheoli'r cylchrediad o ymwelwyr ac atal difrod i rai elfennau hanesyddol.

Cyfeiriadau ↗

- 1 *Polisi Cynllunio Cymru* (Argraffiad 9), Pennod 6: Yr Amgylchedd Hanesyddol ↗
<http://gov.wales/topics/planning/policy/ppw/?skip=1&lang=cy>
- 2 *Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol* ↗
<http://gov.wales/topics/planning/policy/tans/?skip=1&lang=cy>
- 3 *Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy*, Cadw, Llywodraeth Cynulliad Cymru, 2011 ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/conservation/conservationprinciples/?skip=1&lang=cy>
- 4 *Deddf Llesiant Cenedlaethau'r Dyfodol (Cymru) 2015* ↗
<http://www.legislation.gov.uk/cy/anaw/2015/2/contents/enacted/welsh>
- 5 *Deddf yr Amgylchedd Hanesyddol (Cymru) 2016* ↗
<http://www.legislation.gov.uk/cy/anaw/2016/4/contents/enacted/welsh>
- 6 Elisabeth Whittle, *The Historic Gardens of Wales*, Cadw: Welsh Historic Monuments/HMSO ↗
- 7 *Cof Cymru — Asedau Hanesyddol Cenedlaethol Cymru* ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/records/vl/cof-cymru/?skip=1&lang=cy>
Ychwanegir parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig at Cof Cymru yn ystod 2022. Mae disgrifiadau o'r cofnodion yn y gofrestr ar gael gan Cadw ar gais.
- 8 *Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol*, Atodiad C ↗
<http://gov.wales/topics/planning/policy/tans/?skip=1&lang=cy>
- 9 Mudiad cadwraethol a threftadaeth yw Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru a sefydlwyd i ddiogelu a gwarchod gerddi a pharciau Cymru. Ymhlith ei hamcanion y mae hyrwyddo adfer a gwarchod parciau a gerddi sydd o ddiddordeb hanesyddol arbennig yng Nghymru ac i ymchwilio a chofnodi hanes gerddi Cymru. ↗
www.whgt.org.uk
- 10 *Polisi Cynllunio Cymru* (Argraffiad 9), Pennod 6: Yr Amgylchedd Hanesyddol 6.4.12 ↗
<http://gov.wales/topics/planning/policy/ppw/?skip=1&lang=cy>
- 11 *Polisi Cynllunio Cymru* (Argraffiad 9), Pennod 6: Yr Amgylchedd Hanesyddol, para. 6.5.26 ↗
<http://gov.wales/topics/planning/policy/ppw/?skip=1&lang=cy>
- 12 *Deddf Cynllunio Gwlad a Thref 1990*, adran 62(3) ↗
<http://www.legislation.gov.uk/cy/ukpga/1990/8/section/62>
- 13 *Atodlen 4 (I)(iii) i Orchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) 2012* ↗
<http://www.legislation.gov.uk/cy/wsi/2012/801/contents/made/welsh> fel y'i diwygiwyd gan *Orchymyn Cynllunio Gwlad a Thref (Gweithdrefn Rheoli Datblygu) (Cymru) (Diwygio) 2016*
<http://www.legislation.gov.uk/cy/wsi/2016/59/schedule/2/made/welsh>
- 14 *Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol*, para. 7.3 ↗
<http://gov.wales/topics/planning/policy/tans/?skip=1&lang=cy>

- 15 *Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol*, para. 7.4 ↗
<http://gov.wales/topics/planning/policy/tans/?skip=1&lang=cy>
- 16 *Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru*, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017 ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>
- 17 *Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig yng Nghymru*, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017 ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>
- 18 Ceir rhagor o wybodaeth am asesiadau a datganiadau o'r effaith ar dreftadaeth yn *Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru*, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017 ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>
- 19 Gellir gweld cofnod amgylchedd hanesyddol pob ardal awdurdod lleol ar-lein drwy Archwilio. Caiff Archwilio ei gynnal a'i ategu â rhagor o wybodaeth a gedwir gan ymddiriedolaethau archeolegol Cymru. ↗
<http://www.archwilio.org.uk>
- 20 *Asesiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru*, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017 ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>
- 21 *Nodyn Cyngor Technegol 10: Gorchmynion Cadw Coed* ↗
<http://gov.wales/topics/planning/policy/tans/tan10/?skip=1&lang=cy>
- 22 Rheoliadau Perthi 1997 ↗
<http://gov.wales/topics/environmentcountryside/farmingandcountryside/farming/farm-regulations-wales/farmregs-wales-wildlife/hedgerow-regulations-1997/?skip=1&lang=cy>
- 23 Cyfoeth Naturiol Cymru ↗
<https://naturalresources.wales/?lang=cy>
- 24 *Forests and Historic Environment*, Canllawiau Safon Coedwigaeth y DU, Y Comisiwn Coedwigaeth, 2011 ↗
<http://www.forestry.gov.uk/ukfs/historicenvironment>
Forests and Landscape, Canllawiau Safon Coedwigaeth y DU, Y Comisiwn Coedwigaeth, 2011 ↗
<https://www.forestry.gov.uk/forestry/infd-8bvf7a>
- 25 Glastir yw'r cynllun rheoli tir cynaliadwy y mae Llywodraeth Cymru yn ei ddefnyddio i gynnig cymorth ariannol i ffermwyr a rheolwyr tir. ↗
<http://gov.wales/topics/environmentcountryside/farmingandcountryside/farming/schemes/glastir/?skip=1&lang=cy>
- 26 Cof Cymru — Asedau Hanesyddol Cenedlaethol Cymru. Ychwanegir parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig at Cof Cymru yn ystod 2022. ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=1&lang=cy>
- 27 *Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy*, Cadw, Llywodraeth Cynulliad Cymru, 2011 ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/conservation/conservationprinciples/?skip=1&lang=cy>
- 28 *Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy*, Cadw, Llywodraeth Cynulliad Cymru, 2011 ↗
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/conservation/conservationprinciples/?skip=1&lang=cy>

- 29 Cronfa Dreftadaeth y Loteri ⇐
<https://cymraeg.hlf.org.uk/conservation-plan-guidance> — canllaw ar gyfer cynllun rheoli cadwraethol
- 30 *Lleoliad Asedau Hanesyddol yng Nghymru*, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017 ⇐
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>
- 31 Disgrifir tirweddau hanesyddol cofrestredig yn Cof Cymru — Asedau Hanesyddol Cenedlaethol Cymru ⇐
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=1&lang=cy>
Mae ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru wedi nodi a dadansoddi ardaloedd â nodweddion tirwedd hanesyddol ar gyfer pob tirwedd hanesyddol gofrestrdig a gellir gweld y wybodaeth hon ar wefannau'r ymddiriedolaethau. Efallai bod eich parc neu'ch gardd hanesyddol sy'n gofrestrdig yn cyfrannu at gymeriad tirwedd hanesyddol neu'n nodwedd allweddol.
- 32 *Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig yng Nghymru*, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017 ⇐
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>
- 33 Mae palaeoecoleg yn defnyddio gweddillion organebau, fel cregyn, pail a hadau, i ail-greu amgylcheddau a gweithgarwch dynol y gorffennol. Mae'r rhain yn goroesi'n dda mewn dyddodion dwrlawn, sy'n golygu y gall nodweddion dŵr ddiogelu tystiolaeth y gellid ei defnyddio i ddeall sut roedd y tirweddau o'u hamgylch yn cael eu defnyddio yn y gorffennol neu ba gnydau oedd yn cael eu tyfu, er enghraifft. ⇐
- 34 Coed Cadw ⇐
<http://www.woodlandtrust.org.uk/>
- 35 Archwilio — mae'n galluogi'r cyhoedd i weld y cofnodion amgylchedd hanesyddol ar gyfer pob ardal awdurdod lleol yng Nghymru ar-lein. Caiff Archwilio ei gynnal a'i ategu â rhagor o wybodaeth a gedwir gan ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru. ⇐
www.archwilio.org.uk
- 36 Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru ⇐
<http://www.coflein.gov.uk/cy/>
- 37 *Newid yn yr Hinsawdd ac Amgylchedd Hanesyddol Cymru: Crynodeb o Effeithiau Posibl*, Y Grŵp Amgylchedd Hanesyddol, Is-grŵp Newid yn yr Hinsawdd, 2012 ⇐
http://cadw.gov.wales/docs/cadw/publications/Climate_change_and_the_historic_environment_of_Wales_CY.pdf
- 38 Cronfa Dreftadaeth y Loteri — grantiau ⇐
<https://cymraeg.hlf.org.uk/looking-funding/our-grant-programmes>
- 39 Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru — grantiau ⇐
<http://www.whgt.org.uk/>
- 40 The Country Houses Foundation — grantiau ⇐
<https://www.countryhousesfoundation.org.uk/copy-of-our-grants>

41 Glastir ↗

<http://gov.wales/topics/environmentcountryside/farmingandcountryside/farming/schemes/glastir/?skip=1&lang=cy>

42 Cynllun Gerddi Cenedlaethol ↗

<http://www.ngs.org.uk/>

43 Drysau Agored ↗

<http://cadw.gov.wales/opendoors/?skip=1&lang=cy>

Rhagor o Wybodaeth ↗

Parciau a Gerddi Hanesyddol yng Nghymru

Cof Cymru — cofnod ar-lein Cadw o asedau hanesyddol cenedlaethol Cymru, sy'n cynnwys adeiladau rhestredig, henebion cofrestredig, llongddrylliadau gwarchoddedig, Safleoedd Treftadaeth y Byd a thirweddau hanesyddol cofrestredig. Ychwanegir parciau a gerddi hanesyddol cofrestredig at Cof Cymru yn ystod 2022.

<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/recordsv1/cof-cymru/?skip=1&lang=cy>

Mae'r cofrestrau cyhoeddedig canlynol yn rhoi gwybodaeth ychwanegol am bob parc a gardd hanesyddol sy'n gofrestrdedig yng Nghymru.

Cadw/ICOMOS, *Cofrestr o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru, Rhan 1: Parciau a Gerddi — Gwent*. (Caerdydd, 1994).

Cadw/ICOMOS, *Cofrestr o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru, Rhan 1: Parciau a Gerddi — Clwyd* (Caerdydd, 1995).

Cadw/ICOMOS, *Cofrestr o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru, Rhan 1: Parciau a Gerddi — Conwy, Gwynedd ac Ynys Môn* (Caerdydd, 1998).

Cadw/ICOMOS, *Cofrestr o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru, Rhan 1: Parciau a Gerddi — Powys* (Caerdydd, 1999).

Cadw/ICOMOS, *Cofrestr o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru, Rhan 1: Parciau a Gerddi — Morgannwg* (Caerdydd, 2000).

Cadw/ICOMOS, *Cofrestr o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru, Rhan 1: Parciau a Gerddi — Sir Gaerfyrddin, Ceredigion a Sir Benfro* (Caerdydd, 2002).

Cadw/ICOMOS, *Cofrestr o Dirweddau, Parciau a Gerddi o Ddiddordeb Hanesyddol Arbennig yng Nghymru, Rhan 1: Parciau a Gerddi — Cofnodion Ychwanegol a Diwygiedig* (Caerdydd, 2007).

Ffynonellau Gwybodaeth Ar-lein

Gellir defnyddio'r ffynonellau canlynol i ddod o hyd i wybodaeth am barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig ac anghofrestredig yng Nghymru.

Archifau Cymru — catalog ar-lein sy'n eich galluogi i chwilio am wybodaeth am fwy na 7,000 o gasgliadau o gofnodion hanesyddol a ddelir gan 21 o archifau yng Nghymru mewn un chwiliad
<https://archifau.cymru/>

Archwilio — mae'n galluogi'r cyhoedd i weld y cofnodion amgylchedd hanesyddol ar gyfer pob ardal awdurdod lleol yng Nghymru. Caiff Archwilio ei gynnal a'i ategu â rhagor o wybodaeth gan ymddiriedolaethau archaeolegol Cymru.

<http://www.archwilio.org.uk/>

Coflein — y catalog ar-lein ar gyfer Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru, y casgliad cenedlaethol o wybodaeth am amgylchedd hanesyddol Cymru.

<http://www.coflein.gov.uk/cy/>

Cynefin — adnodd ar-lein i chwilio mapiau degwm Cymru a'u mynegeion

<http://cynefin.archiveswales.org.uk/cy/>

Cymru Hanesyddol — porth ar-lein i gofnodion amgylchedd hanesyddol cenedlaethol a rhanbarthol.

www.cymruhanesyddol.gov.uk

LANDMAP — yr adnodd tirwedd sylfaenol ar-lein a gynhelir gan Cyfoeth Naturiol Cymru.

Cyhoeddir setiau data LANDMAP hefyd i'w lawrlwytho i'w defnyddio mewn system gwybodaeth ddaearyddol (GIS) ar <http://lle.gov.wales/Catalogue?text=landmap&lang=cy>

Cyfoeth Naturiol Cymru (2016) Methodoleg LANDMAP: Canllawiau i Gymru. Tirwedd Hanesyddol
Cyfoeth Naturiol Cymru (2016) Methodoleg LANDMAP: Canllawiau i Gymru. Tirwedd Diwylliannol

Rhestr Enwau Lleoedd Hanesyddol Cymru — mae'n cofnodi'r gwahanol ffurfiau a sillafiadau a ddefnyddir ar gyfer enwau nodweddion topograffig, cymunedau, prif ffyrdd, strwythurau ac agweddau eraill ar y dirwedd a gofnodir mewn ffynonellau sy'n rhagddyddio'r Rhyfel Byd Cyntaf.

<https://enwaulleoeddhanesyddol.cbhc.gov.uk/>

Parks & Gardens UK — adnodd ar-lein yw Parks & Gardens UK ar gyfer parciau a gerddi hanesyddol sy'n darparu gwybodaeth am barciau, gerddi a thirweddau a ddyluniwyd yn y DU a'r holl weithgareddau sy'n gysylltiedig â'r gwaith o'u hyrwyddo, eu gwarchod a'u rheoli.

<http://www.parksandgardens.org/>

Llyfrgell Genedlaethol Cymru — mynediad ar-lein i amrywiaeth o gasgliadau yn cynnwys mapiau, lluniau a ffotograffau.

https://www.llgc.org.uk/cy/?no_cache=1

Polisi a Chanllawiau Cynllunio

Polisi Cynllunio Cymru (Argraffiad 9), Pennod 6 — Yr Amgylchedd Hanesyddol

<http://gov.wales/topics/planning/policy/ppw/?lang=cy>

Nodyn Cyngor Technegol 12: Dylunio

<http://gov.wales/topics/planning/policy/tans/tan12/?skip=1&lang=cy>

Nodyn Cyngor Technegol 24: Yr Amgylchedd Hanesyddol

<http://gov.wales/topics/planning/policy/tans/?skip=1&lang=cy>

Canllawiau Arfer Gorau

Egwyddorion Cadwraeth ar gyfer Rheoli Amgylchedd Hanesyddol Cymru mewn Ffordd Gynaliadwy, Cadw, Llywodraeth Cynulliad Cymru, Caerdydd, 2011

<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/conservation/conservationprinciples/?skip=1&lang=cy>

Aseidiadau o'r Effaith ar Dreftadaeth yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>

Rheoli Newid i Adeiladau Rhestredig yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>

Lleoliad Asedau Hanesyddol yng Nghymru, Llywodraeth Cymru, Cadw, 2017
<http://cadw.gov.wales/historicenvironment/publications/?skip=1&lang=cy>

Deunydd Darllen Ychwanegol

Ancient Tree Guide No.1: Trees and Farming, Coed Cadw, 2005
<http://www.woodlandtrust.org.uk/publications/2005/01/ancient-tree-guide-1/>

Ancient Tree Guide No.2: Trees in Historic Parks and Landscape Gardens, Coed Cadw, 2008
<http://www.woodlandtrust.org.uk/publications/2008/12/ancient-tree-guide-2/>

Ancient Tree Guide No.4: What are Ancient, Veteran and Other Trees of Special Interest? Coed Cadw, 2008
<https://www.woodlandtrust.org.uk/publications/2008/11/what-are-ancient-veteran-and-trees-of-special-interest/>

Ancient Tree Guide No. 5: Trees and Climate Change, Coed Cadw, 2008
<https://www.woodlandtrust.org.uk/publications/2008/12/ancient-tree-guide-5/>

Newid yn yr Hinsawdd ac Amgylchedd Hanesyddol Cymru: Crynodeb o Effeithiau Posibl, Y Grŵp Amgylchedd Hanesyddol, 2012
http://cadw.gov.wales/docs/cadw/publications/Climate_change_and_the_historic_environment_of_Wales_CY.pdf

Conserving and Managing Trees and Woodlands in Scotland's Designed Landscapes, Comisiwn Coedwigaeth yr Alban, 2011
<http://scotland.forestry.gov.uk/supporting/strategy-policy-guidance/landscape>

Forests and Historic Environment, Canllawiau Safon Coedwigaeth y DU, Y Comisiwn Coedwigaeth, 2011
<http://www.forestry.gov.uk/ukfs/historicenvironment>

Forests and Landscape, Canllawiau Safon Coedwigaeth y DU, Y Comisiwn Coedwigaeth, 2011
<http://www.forestry.gov.uk/forestry/infd-8bvf7a>

Moats, Ponds and Ornamental lakes in the Historic Environment, English Heritage, 2011
<https://historicengland.org.uk/images-books/publications/moats-ponds-ornamental-lakes-historic-environ/>

D. Lambert, P. Goodchild a J. Roberts, *Parks and Gardens: A Researcher's Guide to Sources for Designed Landscapes*, Yr Ymddiriedolaeth Dylunio Tirweddau, 2006

Cofrestr o Dirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol Eithriadol yng Nghymru, Cadw, Cyngor Cefn Gwlad Cymru ac ICOMOS, 1998

Cofrestr o Dirweddau o Ddiddordeb Hanesyddol Eithriadol yng Nghymru, Cadw, Cyngor Cefn Gwlad Cymru ac ICOMOS, 2001

Elisabeth Whittle, *The Historic Gardens of Wales*, Cadw: Welsh Historic Monuments/HMSO, 1992

J. Watkins a T. Wright (gol), *The Management and Maintenance of Historic Parks, Gardens and Landscapes: The English Heritage Handbook*, 2007

Veteran Trees, a Guide to Good Management, Natural England, 2011
<http://publications.naturalengland.org.uk/publication/75035>

Cysylltiadau ↗

Llywodraeth Cymru

Y Gwasanaeth Amgylchedd Hanesyddol (Cadw)

Plas Caeriw

Uned 5/7 Cefn Coed, Parc Nantgarw, Caerdydd CF15 7QQ

Ffôn. 03000 256000

cadw@cymru.gsi.gov.uk

www.gov.wales/cadw

Comisiwn Brenhinol Henebion Cymru

Ffordd Penglais, Aberystwyth, Ceredigion SY23 3BU

Ffôn. 01970 621200

nmr.wales@rcahmw.gov.uk

www.cbhc.gov.uk

Cofnod Henebion Cenedlaethol Cymru

nmr.wales@rcahmw.gov.uk

<http://www.coflein.gov.uk/cy/>

Gallwch drefnu ymweld â'r ystafell chwilio gyhoeddus yn Aberystwyth lle bydd staff yn egluro'r adnoddau sydd ar gael yn y Cofnod Henebion Cenedlaethol ar gyfer ymchwilio i barciau a gerddi hanesyddol, gan gynnwys mapiau hanesyddol, lluniadau, ffotograffau a chofnodion arolygon.

Cyfoeth Naturiol Cymru

d/o Canolfan Gofal Cwsmeriaid

Tŷ Cambria, 29 Heol Casnewydd, Caerdydd, CF24 0TP

Ffôn. 0300 065 3000

ymholiadau@cyfoethnaturiolcymru.gov.uk

<http://naturalresources.wales/?lang=cy>

Am wybodaeth lefel uchel am y canlynol:

- dynodiadau cadwraeth natur a all effeithio ar barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig
- rhywogaethau a warchodir
- cymeriad tirwedd a all fod yn elfen bwysig o leoliad i barciau a gerddi hanesyddol cofrestredig
- gwybodaeth a chanllawiau am goed

Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru

The Bothy, Aberglasney, Llangathen, SA32 8QH

Ffôn. 01558 668998

admin@whgt.org.uk

www.whgt.org.uk

Sefydliad cadwraeth a threftadaeth yw Ymddiriedolaeth Gerddi Hanesyddol Cymru a sefydlwyd i ddiogelu a gwarchod tirweddau gerddi a pharciau hanesyddol Cymru. Ymysg ei nodau mae hyrwyddo'r gwaith o gadw a gwarchod parciau a gerddi sydd o ddiddordeb hanesyddol arbennig yng Nghymru ac ymchwilio i hanes gerddi yng Nghymru a'i ddogfennu.

The Gardens Trust

70 Cowcross Street, London EC1M 6EJ

Ffôn. 020 7608 2409

enquiries@thegardenstrust.org

www.thegardenstrust.org

Cronfa Dreftadaeth y Loteri

<https://cymraeg.hlf.org.uk/>

Cynllun Gerddi Cenedlaethol

www.ngs.org.uk

Drysau Agored

<http://cadw.gov.wales/opendoors/?skip=1&lang=cy>

Awdurdodau Cynllunio Lleol

Gellir cysylltu â swyddogion cadwraeth a chynllunio awdurdodau cynllunio lleol drwy wefan yr awdurdod lleol perthnasol.

Ymddiriedolaethau Archaeolegol Cymru

Gallwch gysylltu â phedair ymddiriedolaeth archaeolegol Cymru i gael gwybodaeth a chynghor am eich cofnod amgylcheddol hanesyddol rhanbarthol.

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Clwyd-Powys

41 Stryd Lydan, Y Trallwng SY21 7RR

Ffôn. 01938 553670

trust@cpat.org.uk

http://www.cpat.org.uk/w_index.htm

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Dyfed

The Corner House, 6 Stryd Caerfyrddin, Llandeilo SA19 6AE

Ffôn. 01558 823121

info@dyfedarchaeology.org.uk

www.dyfedarchaeology.org.uk

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Morgannwg Gwent

Heathfield House, Heathfield, Abertawe SA1 6EL

Ffôn. 01792 655208

enquiries@ggat.org.uk

http://www.ggat.org.uk/index_cym.html

Ymddiriedolaeth Archaeolegol Gwynedd

Craig Beuno, Ffordd y Garth, Bangor LL57 2RT

Ffôn. 01248 352535

gat@heneb.co.uk

www.heneb.co.uk

Dolenni o'r ddogfen hon

Lle mae'r ddogfen hon yn cynnwys dolenni i wefannau ac adnoddau eraill a ddarperir gan drydydd partïon, darperir y dolenni hyn er gwybodaeth i chi yn unig. Ni ddylid ystyried bod rhestru dolenni yn gymeradwyaeth o unrhyw fath. Nid oes gan Cadw reolaeth dros gynnwys nac argaeledd tudalennau y ceir dolenni iddynt ac nid ydym yn derbyn unrhyw gyfrifoldeb amdanynt nac am unrhyw golled neu niwed a allai ddeillio o'ch defnydd ohonynt.